

Резюме

Ковалёва С.Г. Ремесленный цех средневекового европейского города XII–XV вв.: производственно-социальная стратификация и отношения между стратами (на материалах цеховых уставов).

В статье выявлены сущность и специфика производственно-социальной стратификации внутри ремесленного цеха средневекового города, а также определен правовой статус мастеров, подмастерьев и учеников в правовом пространстве цеха и города. Показано, что в статусе синкретично соединялись права и обязанности в производственной, экономической, социальной, морально-этической, бытовой сферах. Доказано, что отношения между стратами цеха в XII–XIII вв. складывались под влиянием общинной корпоративной ментальности и семейно-патриархальных отношений. Ломка традиционных связей между стратами произошла в XIV–XV вв. и обуславливалась проникновением в средневековую ремесленную организацию капиталистических отношений.

Ключевые слова: цеховые уставы, средневековый цех, стратификация ремесленников, правовой статус, корпорация.

Summary

Svitlana Kovalova. Artisan Workshop in Medieval European City XII–XV c.: Industrial and Social Stratification and Relations Between Stratas (Based on the Materials of Workshop Charters).

The article reveals the essence and peculiarities of industrial and social stratification within the workshop in a medieval European city, and also defines the legal status of masters, apprentices and pupils in the legal space of the medieval workshop and medieval city. It is shown that the status combined both rights and obligations in the industrial, economic, social, moral and ethical, domestic spheres of life. It is proved that the features of medieval reality and consciousness (which was formed under the powerful influence of religious dogmas and custom rules) defined the three-part hierarchical stratification of the workshop as a form of corporate organization of artisans in a medieval European city. Stratification was legally enshrined in workshop charters – local legal acts which were composed mainly by workshop masters. These acts regulated different aspects of the workshop and artisans' lives. The workshop social stratas included masters, apprentices and pupils. Each strata had a certain status, in which the rights and obligations in the sphere of industrial, economic, social, moral and ethical existence of the workshop as well as its household were syncretically combined. Relations between stratas within the workshop in the XII–XIII centuries were formed under the distinct influence of common and corporate mentality as well as patriarchal relations. The master and his pupils' relations were based on the contract which was concluded between the master and the pupil's parents. So the pupil became quasi member of master's family. When the term of the study was over the pupil changed his status and became an apprentice and got appropriate rights, but his connection with his master still preserved. All members of the workshop were bound by reciprocal rights and obligations, involving mutual responsibility, mutual assistance and support. The traditional links between stratas within the workshop were destroyed during the XIV and XV centuries hence the penetration of capitalist relations inside the medieval workshop organization.

Key words: workshop charters, medieval workshop, stratification of artisans, legal status, corporation.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.06

УДК 378.4.096:34(477.83-25)КПІ (091)

I.В. КОСТЕНКО

*Ірина Валентинівна Костенко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»**

ORCID: 0000-0001-6700-4194

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ КОМЕРЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні склалася і успішно розвивалась система комерційної освіти молоді. Сам термін «комерційна освіта» сьогодні сприймається суспільством у розумінні платної освіти. Вживаючи цей термін 100 років тому, автори вкладали в нього інший зміст. Одні під комерційною освітою розуміли спеціальну освіту (технічну, економічну), необхідну для служби в промисловості та торгівлі, причому від робітників до інженерів. Інші автори вважають, що комерційна освіта як нова прогресивна, недержавна форма освіти виникла з громадської ініціативи. Освіта ця була ініційована і активно підтримувалась підприємцями, купцями, великою кількістю меценатів, вчених, які виступили ініціаторами створення й матеріального забезпечення комерційних навчальних закладів. Деякі дослідники вважають, що ця освіта була єдиною можливістю отримати освіту для осіб, які за гендерною, національною, соціальною належністю не мали права на державну освіту. У той же час, відгукуючись на інші соціальні запити, деякі училища свідомо знижували вимоги до знань, перетворювалися на свого роду «фабрики атестатів», «училища-крамнички»¹.

© I.В. Костенко, 2019

* *Irina Kostenko, Ph.D. in Law, Associated Professor, Associate Professor of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний аспект виникнення комерційної освіти представлений в роботах безпосередніх учасників її становлення, П. Іскри, О. Острогорського, М. Захаренко, Ю. Надеждіна, де висвітлюється історія виникнення окремих навчальних економічних закладів, які з'явилися наприкінці XIX століття^{2,3,4}.

Ці автори були безпосередніми учасниками становлення й розвитку комерційної освіти, окремих комерційних навчальних закладів. Незавершеність процесу та їхня участь у ньому зумовили висвітлення ними лише окремих сторін явища. П. Мясоедов та О. Острогорський були одними з перших авторів, які, узагальнивши закордонний педагогічний досвід, звернули увагу громадськості на потребу Російської імперії в комерційній освіті. Ю. Надеждіна та Л. Хомський на сторінках педагогічних журналів зупинялись на окремих аспектах історії комерційної освіти в імперії. М. Захарченко та подружжя талановитих педагогів Л.М. та М.М. Володкевичів досліджували деякі питання жіночої комерційної освіти⁵.

Вивчення історичної, педагогічної, юридичної літератури, результатів низки досліджень довели, що питання правового розвитку комерційної освіти в Україні ще мало вивчено.

Формулювання мети статті. Мета цієї розвідки – у контексті соціально-економічного розвитку України кінця XIX – початку XX ст. проаналізувати становлення системи комерційної освіти та показати ту роль, яку відігравали в цьому вітчизняні підприємці.

Виклад основного матеріалу. Скасування кріпацтва та промисловий переворот у 30–40-х рр. XIX ст. у провідних галузях української промисловості створив матеріально-технічні та соціальні передумови для подальшого розвитку економіки.

Стрімке зростання промисловості, сільського господарства, торгівлі, загострення міжнародної та внутрішньої конкуренції привели до значного дефіциту комерційно освічених діячів: від організаторів і керівників великих підприємств та галузей до бухгалтерів, конторників, дрібних торгових та банківських службовців.

Відсутність такої системи наприкінці XIX ст. перетворювалась на гальмо подальшого розвитку вітчизняного капіталу, зростання добробуту населення, ставало одним із чинників відставання України у порівнянні із заходом.

В останнє десятиріччя XIX ст. купецтво багатьох міст почало порушувати клопотання про відкриття комерційних училищ за громадські кошти. Утворилось ряд товариств сприяння поширенню комерційних знань. Причина зміни відношення купецтва та громадськості кінця XIX ст. до комерційної освіти очевидна: це активне проникнення в Україну іноземного капіталу. Іноземці несли в Україну не лише передові технології, а й більш високу культуру торгівлі, банківської справи. Західні комерсанти, особливо німецькі та американські, на внутрішніх російських ринках тіснили вітчизняних купців. Часто за рівних умов іноземці одержували перевагу саме за рахунок кращої організації торгівлі. У нас же комерційних діячів в основній масі продовжували готувати « чисто побутовим шляхом». Майбутній купець накопичував або успадковував початковий капітал, а потім відкривав власну справу.

У 90-х рр. XIX ст. завершився тривалий у часі період зростання та усвідомлення потреби суспільства і держави у якнайкращому розвитку комерційної освіти. Потрібен був незначний поштовх, щоб ця потреба почала реалізовуватись.

У травні 1894 р. комерційне училища були перепідпорядковані Міністерству фінансів, якому за стислий термін вдалося майже з нуля створити нову галузь освіти. Міністерство фінансів ініціювало прийняття у квітні 1896 р. «Положення про комерційні навчальні заклади».

У положенні ставилось за мету підготовка «комерційно-освічених діячів». Положення 1896 р. визначило чотири основних типи комерційних навчальних закладів (КНЗ), окресливши поле їх діяльності лише загальними нормами. Воно надало їм широку свободу у визначенні свого устрою, порядку управління, розробці навчальних планів та програм, виборі підручників. Згідно зі ст. 5 «устрій, порядок управління, об'єм викладання і розподіл уроків визначаються для кожного КНЗ особливими статутами, з урахуванням місцевих умов»⁶.

Згідно з положенням в Україні почали функціонувати чотири типи КНЗ:

Торгові класи

Призначались для повідомлення комерсантам основних елементарних відомостей з торгівлі. До них приймалися особи з 12 років, які закінчили початкову школу та успішно склали вступний екзамен. У них викладались: закон Божий, російська мова, комерційне рахівництво, кореспонденція та інші галузі комерційних знань. Тривалість кожного курсу не повинна була перевищувати двох років. Оскільки в класах могли навчатись працюючі, то навчання було як денним, так і вечірнім. Учні могли вивчати всі потрібні їм групи предметів. Станом на 1 січня 1916 р. в імперії було лише 38 торгових класів.

Початкові комерційні школи

У них навчались діти дрібних торговців, прикажчиків, ремісників, які могли давати своїм дітям освіту до 15–16 років. Ці школи готували головним чином конторщиків, бухгалтерів та інших дрібних службовців. У випускному класі продовжувалась спеціалізація: бухгалтерська та товарна справа та ін.

Комерційні училища

При семирічному терміні навчання ці училища мали давати не лише спеціально-комерційну, а й загально-середню освіту. Умови вступу до училищ не відрізнялись від умов вступу до реальних училищ і гімназій. В училищах викладали: закон Божий, російську мову, російську літературу, дві нових мови, історію, геогра-

фію, математику, природничу історію, фізику, комерційну математику, рахівництво, політичну економію, право (особливе торгове), хімія, товарознавство і технологію, комерційну географію, правопис і гімнастику. Перед революцією було здійснено спробу перейти на восьмирічний термін навчання. Положення 1896 р. дозволяло брати активну участь в управлінні КНЗ представникам міст, станів та товариств, які заснували ці заклади. Керівники цих закладів обирались попечительськими радами і затверджувались у міністерстві фінансів.

Четверта вища ланка комерційної освіти – **комерційний інститут** почала розвиватися лише у ХХ столітті.

У 1905 р. з ініціативи професора Київського університету Довнар-Запольського виникли жіночі комерційні курси, які згодом реорганізувались у комерційний інститут, в якому навчались не лише юнаки, а й дівчата. Київський комерційний інститут мав два відділення: комерційне та економічне, і п'ять підвідділень: оціночно-податкової, страхової, педагогічної, залізничної і банківської справи. В інституті встановлювався певний мінімум економічних, комерційних та юридичних знань, обов'язкових для всіх слухачів.

Комерційна вища школа відіграла помітну роль у системі вищої освіти імперії. Вона доповнювала державну систему, заповнюючи соціальні й професійні порожнини, і задовольняла потребу в освіті тих, хто не міг здобути її у школі урядовій (тому більша частина комерційних вишів створювалася для жінок). Відчинилися двері і для юнаків, що опинилися поза стінами державних університетів через відсутність атестатів класичної гімназії, станових обмежень і т.п., а також для тих, хто був відрахований із державних закладів за «неблагонадійність».

Вищі комерційні школи забезпечували капіталістичне господарство, що розвивалося, фахівцями у сфері торгівлі (в тому числі й зовнішньої), промисловості, банківсько-страхової і кооперативної справи. Вони готували випускників для діяльності як у державних установах, так і в громадських організаціях, комунально-муніципальних та адміністративних службах.

Положення 1896 р. надавало надзвичайно широкі можливості у плані педагогічного пошуку засновникам, керівникам та педагогічним колективам закладів. З'явилась реальна можливість утворення альтернативи державній системі освіти. Хоча на нову ланку освіти практично не виділялось державних коштів, вона швидко стала найбільш динамічною в імперії.

До проблем освіти стали залучатися біржові комітети, міські купецькі товариства, торговельні об'єднання. На кошти, що виділялися ними, а також окремими підприємцями, були створені найбільші комерційні інститути, причому буржуазія піклувалася про зміцнення їхньої матеріальної бази, юридичний статус, високий рівень наукової і навчальної діяльності⁷. Поступово складалися традиції меценатства, на жаль, перервані після 1917 року.

Суттєву роль у життєдіяльності комерційних вищих навчальних закладів відігравали опікунські ради. За традицією, що склалася, вони сприяли у вирішенні питань фінансового забезпечення їхньої діяльності, представляли їхні інтереси в державних органах. Що ж до юридично-правової основи діяльності вільної вищої школи, то вона скоріше мала прецедентний характер. Ці були відомчі розпорядження і, як правило, стосувалися питань, пов'язаних із діяльністю конкретного навчального закладу.

Професорсько-викладацький склад комерційних інститутів складався в основному з професорів університетів. Практикувалося запрошення професорів для читання основних лекційних курсів. Проте нерідко для читання лекційних курсів запрошувалися й практики, що мали право викладати у вищих навчальних закладах. Навчальний процес, роботу кабінетів і лабораторій забезпечувала досить велика кількість асистентів і лаборантів, які виконували адміністративно-господарські функції, проводили лабораторні й практичні заняття. Директор та скарбник навчального закладу затверджувалися попечителем навчального округу⁸.

Станово-табельні привілеї з часом були поширені і на всіх випускників комерційних вищих навчальних закладів. Це рішення остаточно зрівняло жінок, випускниць вільних навчальних закладів, із чоловіками, бо давало їм право обіймати посади викладачів в урядових навчальних закладах (із тією ж винагородою), отримувати пенсії і державну допомогу, здобувати ступінь магістра або доктора наук.

Більш гнучка система управління комерційними навчальними закладами суттєво знижувала соціальну напруженість у системі освіти і дала змогу використати її як своєрідний експериментальний майданчик, де відпрацьовувалися нові організаційні й навчальні моделі. І, нарешті, вони дали змогу відчутно зміцнити галузі вищої школи, що традиційно відставали: педагогічну, економічну, сільськогосподарську, медичну й музичну.

Висновки. Таким чином, до періоду соціальних струсів, що зруйнували стару систему освіти, в Україні склалася досить розгалужена і стійка мережа комерційних навчальних закладів, що були створені із приватної чи громадської ініціативи й існували не на урядові кошти. Ці навчальні заклади доповнювали існуючу освітню систему, робили її більш диференційованою і гнучкою.

На появу та швидкий розвиток цієї системи наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. вплинув ряд факторів.

1. Наявність гострої соціально-економічної потреби в цій освіті.
2. Усвідомлення цієї потреби суспільством і державою.
3. Протекціоністська політика Міністерства фінансів.
4. Демократична спрямованість Положення 1896 року.
5. Можливість створення гуманістичної школи, альтернативної державній.
6. Широка участь громадськості в формуванні та фінансуванні цих закладів освіти.

7. Широке залучення до комерційних училищ багатьох прогресивних педагогів, які не мали можливості проводити творчу дослідницьку роботу в казенній школі.

Розвиток комерційної освіти в Україні умовно можна поділити на чотири основних періоди:

Перший період (1804–1895 рр.).

Поява перших комерційних гімназій, училищ та інших КНЗ.

Це був період усвідомлення суспільної потреби в комерційній освіті. Він тривав майже ціле століття.

Другий період (1896–1908 рр.).

Прийняття Положення про КНЗ 1896 року, перехід до протекціоністської політики щодо комерційної освіти, надання громадськості права впливати на внутрішній устрій КНЗ, повна відсутність державного фінансування та залучення громадських і приватних коштів на нову галузь освіти. Протягом цього періоду кількість КНЗ зростає з 10 у 1896 р. майже до 300 у 1909 році.

Третій період (1909–1915 рр.).

Реакційна хвиля, хоча й у послабленому вигляді, доходить до КНЗ. Поступово відбувалась трансформація комерційних училищ у загальноосвітні навчальні заклади. Умови функціонування КНЗ стали гіршими, але залишались значно кращими, ніж у системі Міністерства народної освіти. Тому ці заклади продовжували користуватись громадською підтримкою.

Четвертий період (1916–1920 рр.).

Невпинне зростання труднощів з фінансування комерційних навчальних закладів, перехід КНЗ у відання Міністерства народної освіти України, подолання «тимчасових труднощів» (1916 р.), соціальних сподівань (1917–1918 рр.), виживання в умовах громадянської війни (1919 р.), ліквідація комерційної ланки освіти (1920 р.).

За часів радянської влади комерційна освіта остаточно припинила своє існування.

Відроджена після здобуття незалежності України недержавна освіта стала скоріше приватною, ніж комерційною. Але традиції меценатства з боку заможних верств населення сьогодні майже не існує.

¹ Гур'янова О.В. Комерційна освіта України: забутий досвід. Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2006. Ч. 1. С. 43–49.

² Искра П.А. Исторический очерк Одесского коммерческого училища: 1862–1887. Одесса, 1887. 196 с.

³ Захаренко М.М. Коммерческое и техническое женское образование в Австрии, Франции, Германии и России. Санкт-Петербург: Тип. Каршбаума, 1990. 344 с.

⁴ Надеждин Ю. Заметки о промышленном образовании. *Техническое образование*. 1910. № 2. С. 1–31.

⁵ Материалы по коммерческому образованию. Вып. 1. Коммерческие училища: Съезд директором и представителей попечительских советов в июне 1901 г. в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург: Типография В. Комарова, 1901. 163 с.

⁶ Положение о коммерческих учебных заведениях. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1899. Собр. III. Т. XVI. Отд. I. С. 281–288.

⁷ Нарядько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2002. 222 с.

⁸ Донік О.М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. № 23 С. 254–267.

References:

Hur'ianova, O.V. (2006). Komertsijna osvita Ukrainy: zabutyj dosvid. Zb. nauk. pr. Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Uman'. 1, 43–49 [in Russian].

Yskra, P.A. (1887). Ystorycheskij ocherk Odesskoho kommercheskoho uchylyscha: 1862-1887. Odessa [in Russian].

Zakharenko, M.M. (1990). Kommercheskoe y tekhnicheskoe zhenskoe obrazovanye v Avstryi, Frantsyy, Hermanyy y Rosyy. SPb.: Typ. Karshbauma [in Russian].

Nadezhdyn, Yu. (1910). Zаметки o promyshlennom obrazovanii. *Tekhnicheskoe obrazovanye*. 2, 1–31 [in Russian].

Materyaly po kommercheskomu obrazovaniiu. Vyp. 1. (1901). Kommercheskye uchylyscha: S'ezd dyrektorom y predstavitelej popochitel'skykh sovetov v yiune 1901 h. v Sankt-Peterburhe. SPb, Typohrafiya V. Komarova [in Russian].

Polozhenye o kommercheskykh uchebnykh zavedeniakh. *Polnoe sobranie zakonov Rossyjskoj ymperyy*. (1899). SPb., Sobr. III. – T. XVI. – Otd. I [in Russian].

Narad'ko, A.V. (2002). Blahodijnist' u rozvytku osvity v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): dys. ... kand. ist. nauk: Poltava [in Ukrainian].

Donik, O.M. (2013). Reformuvannia komertsijnoi osvity v Ukraini naprykintsy XIX – na pochatku XX st.: poiednannia interesiv derzhavy i pidpriemnyts'koho kapitalu. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 23, 254–267 [in Ukrainian].

Резюме

Костенко І.В. Становлення і розвиток системи комерційної освіти в Україні.

Комерційна освіта в Україні виникла у XIX ст. завдяки ініціативі громадськості, підприємців і передових вчених як освіта молоді для служби в приватних та державних торгово-промислових закладах. У роботі проаналізована діяльність комерційних освітніх закладів України кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: комерційна освіта, види комерційних закладів, фінансова участь підприємців в освітніх проєктах.

Резюме

Костенко И.В. Становление и развитие системы коммерческого образования в Украине.

Коммерческое образование в Украине возникло в XIX ст. благодаря инициативе общественности, предпринимателей, прогрессивных ученых для службы в частных торгово-промышленных учреждениях. В статье проанализирована деятельность коммерческих образовательных учреждений Украины конца XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: коммерческое образование, виды коммерческих образовательных учреждений, финансовая помощь предпринимателей образовательным проектам.

Summary

Irina Kostenko. Formation and development of the system of commercial education in Ukraine.

The term by itself “commercial education” is now accepted by society in the meaning of paid education. Using the term 100 years ago, the authors put the opposite meaning into it.

Some under commercial education understood the special education required to serve in commercial and industrial institutions, whose work was based on democratic principles.

Other authors suppose that commercial education initially originated from public initiative. This education was initiated and actively supported by entrepreneurs, merchants, a large number of philanthropists who, through representative, class, city associations, and trustees councils, initiated the creation and financial support of not only commercial educational institutions, but also state domestic universities. Thanks to their donations, new buildings of universities and institutes were built, scholarships were established, curricula were improved and research was carried out, and societies of assistance to underprivileged students were active.

The purpose of this exploration is in the context of the socio-economic development of Ukraine in the late 19th and early 20th centuries. to analyze the formation of the commercial education system and to show the role played by domestic entrepreneurs.

The emergence and rapid development of this system in the late nineteenth- early twentieth century was influenced by a number of factors:

1. There is an acute socio-economic need for this education.
2. Awareness of this need by society and the state.
3. The protectionist policy of the Ministry of Finance.
4. Democratic orientation of the Regulations of 1896.
5. The possibility of creating a humanist school, an alternative to a state school.
6. Widespread public participation in the formation and funding of these educational institutions.
7. Widespread involvement of many progressive educators who were not able to pursue creative research at the Treasury School in the commercial schools.

Commercial education in Ukraine arose in the 19th century. thanks to the initiative of the public, entrepreneurs, progressive scientists for service in private commercial and industrial institutions. The article analyzes the activities of commercial educational institutions of Ukraine in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: commercial education, types of commercial educational institutions, financial assistance of entrepreneurs to educational projects.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.07

УДК 340.13

О.В. МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК

*Олена Василівна Минькович-Слободяник, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національного університету «Одеська юридична академія»**

ORCID: 0000-0003-2753-1031

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Поняття «культура» як родове є одним з найбільш спірних в сучасній науці. Воно не втрачає своєї актуальності для дослідження вже тривалий час. Деякі автори говорять, що поняття «культура» сьогодні налічує близько 400 визначень, і їх кількість постійно зростає, оскільки «культура» як категорія є поліфункціональним та багатограним явищем¹. Множинність визначення поняття «культура» пов'язане насамперед з тим, що це явище є показником глибини людського буття, тобто таким, яким є різноманітним людське життя, таким же різноманітним і буде поняття «культура»².

Категорія «правова культура» є однією з основних характеристик правової системи країни, яка показує якісний стан правового життя суспільства. Він залежить від досягнутого рівня розвитку правової системи, що

© О.В. Минькович-Слободяник, 2019

* *Olena Minkovich-Slobodianik, Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the Department of Nikolaev Institute of Law of the National University Odessa Law Academy*